

Nurlana MƏMMƏDOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Folklor İnstitutu

e-mail: nurlana.mammedova@inbox.ru

<https://doi.org/10.59849/2309-7922.2024.2.115>

“TAHIR VƏ ZÖHRƏ” DASTANININ UYĞUR VARIANTLARI

Xülasə

Geniş coğrafiyada, əsas olaraq türk xalqları arasında yayılmış “Tahir və Zöhrə” dastanının uyğur versiyasına daxil olan mətnlər Q.Yarrinq və Q.Raquette kimi alimlər tərəfindən XX əsrin I yarısında Şərqi Türküstandan toplanmış və nəşr edilmişdir. Sonralar dastanın digər uyğur variantları da üzə çıxarılmışdır. Bu mətnlər dastanın digər türk xalqları arasından yazıya alınmış variantları ilə quruluşuna və ümumi süjet xəttinə görə oxşarlıq təşkil etsələr də, obrazlar sistemində, epizod və motivlərdə fərqliliklərə də sahibdirlər. Məqalədə həmin mətnlərin toplanma və nəşr tarixi, öyrənilmə dərəcəsi, özəllikləri, obrazlar sistemi və s. məsələlər tədqiq olunur.

Açar sözlər: Tahir, Zöhrə, epic, Uyğur mətni, variant.

Nurlana MAMMADOVA

UYGHUR VERSIONS OF THE EPIC “TAHIR AND ZOHRA”

Summary

In the wide geography the texts included in the Uyghur version of the epic “Tahir and Zohra”, spread mainly among the Turkic peoples, were collected and published by scholars such as G.Yarring and G.Raguette from East Turkestan in the first half of the twentieth century. Later, other Uyghur versions of the epic were revealed. Although these texts are similar in structure and general plot with versions of the epic written from other Turkic peoples, they also have differences in the system of images, episodes and motifs. In the article the date of collection and publication of these texts, the degree of study, features, the system of images and other issues are studied.

Key words: Tahir, Zohra, epic, Uyghur text, variant.

Нурлана МАМЕДОВА

УЙГУРСКИЕ ВАРИАНТЫ ДАСТАНА «ТАХИР И ЗОХРА»

Резюме

Тексты, вошедшие в уйгурский вариант дастана «Тахир и Зохра», распространенный на широкой географии, преимущественно среди тюркских народов, были собраны и опубликованы в Восточный Туркестан в первой

половине XX века такими учеными, как Г. Ярринг и Г.Ракуетт. Позже были обнаружены и другие уйгурские варианты дастана. Хотя эти тексты по структуре и общей сюжетной линии сходны с вариантами дастана, написанными другими тюркскими народами, они имеют и различия в образной системе, системе эпизодов и мотивов. В статье указана история сбора и публикации этих текстов, изучаются своеобразные особенности, система персонажей и другие вопросы.

Ключевые слова: *Тахир, Зохра, дастан, уйгурский текст, вариант.*

Giriş. Türk xalqlarının epik təfəkkürünün vüsətini və zəngin bədii ifadə imkanlarını göstərən daстанlar təkcə poetik-lirik, ideya, mövzu və məzmun rəngarəngliyi ilə deyil, həm də yayılma arealının genişliyi və bundan irəli gələrək variant və versiyalarının çoxluğu ilə diqqət çəkir. Geniş coğrafiyaya yayılmış belə daстанlarından biri olan “Tahir və Zöhrə” ayrı-ayrı türk xalqlarında bir qədər fərqli adlarla – azərbaycanlılar arasında “Tahir mirzə”, “Tahir və Zöhrə”, türkmənlərdə “Zöhrə-Tahir”, qumuq türklərində “Dagır-Zuğra”, Anadoluda “Tahir ile Zühre”, tatarlar arasında “Täji bilən Zohra” və s. adlarla məşhurdur. Uyğurlar arasından toplanmış “Tahir və Zöhrə” mətnləri bu daстанın böyük elmi maraq kəsb edən, lakin az tədqiq olunmuş versiya və variantlar sırasındadır.

Qustav Raquette və Qunnar Yarrinqin nəşr etdiyi variantlar. Daстанın uyğur versiyasının toplanması və tədqiqi işində İsveç diplomatı və türkoloqu Qunnar Yarrinq və şərqşunas Qustav Raquettenin əməyi xüsusi vurğulanmalıdır. Qustav Raquettenin 1930-cu ildə “Tayı bilən Zohra” (“Täji bilən Zohra”) adı altında nəşr etdirdiyi uyğur variantı (13) Avropa şərqşünasları arasında böyük maraq doğursa da, ona mətndəki sözləri əhatə edən bir tərcümə lüğətinin əlavə edilməməsi böyük təəssüf doğurmuşdu. Bu variant janr baxımından ənənəvi məhəbbət daстанlarına çox yaxındır.

Onun işini 34 ildən sonra – 1964-cü ildə digər İsveç türkoloqu Qunnar Yarrinq tamamlamışdır. O, Qustav Raquettenin topladığı mətni geniş şərhlər və lüğətlə, eləcə də uyğur sözlərin digər türk dilləri ilə müqayisə etməklə nəşr etdirmişdir (6). Q.Yarrinqin müxtəlif uyğur ləhcələrində xalq nağılları toplusundakı (1946-1951) “Tahir və Zöhrə” mətnləri isə, əldə etdiyimiz məlumatlara görə, nağıl şəklindədir (14, s.50). Q.Raquettenin çap etdiyi “Tahir və Zöhrə” variantının şifahi ifadan, söyləyicinin dilindən yazıya alındığı şübhə doğurmasa da, bu mətni alimin özünün qeydə aldığı, yoxsa artıq yazıya alınmış hansısa əlyazmadan köçürdüyü məsələsi aydın deyil. Mətnlər Qustav Raquette tərəfindən Qaşqarda və Qunnar Yarrinq tərəfindən Xotandan uyğurlar arasından toplanmışdır (yazıya köçürülmüşdür) (16, s.117).

Q.Raquettenin nəşr etdirdiyi uyğur variantının məzmunu belədir: Keçmiş zamanlarda Ağ xan və Qara xan adlı iki padşah var imiş. Onlar övladsızlıqdan dərd-qəm içində imişlər. Bir gün vəzirləri şahlara deyirlər ki, əl qaldırıb Allaha yalvarsınlar və övlad istəsinlər. Əyan-əşrəf də ona “amin” desin və dua etsin.

Allah-tala onların duasını eşidir, padşahların həyat yoldaşları hamilə qalırlar. Bu iki hökmdar bir-birilərinə vəd verirlər ki, əgər birinin oğlu, digərinin qızı olsa onları böyüdükdə evləndirsinlər. Bir gün padşahlar ovda ikən Ağ xanın oğlu, Qara xanın qızı olması barədə xəbər gəlir. Ağ xan atına minib evə çapanda at yıxılır və padşahın boynu sınıb ölür. Uşaqlar Ağ xanın himayəsində böyüyürlər. Yetkin yaşlarına çatanda xan öz qızına Zöhrə xan, Ağ xanın oğluna isə Tahir xan adı verir. Tahir şahın yanında bir igid döyüşçü kimi yetişir. Uşaqlar böyüyəndə Qara xanın qulu Qara Batır onların sevgisinə mane olur, müxtəlif şayiələr yayır. Yeganə qızının adının bədnam olmasından qorxan padşah onları bir-birindən ayırır. Sevgililərin gizlin görüşdüyünü eşidəndə isə Tahiri sandığa qoydurub deryaya atır. Derya sandıq bir yerdə sahil çıxarır. Rum padşahının qızları sandığı açıb Tahiri xilas edirlər. Rum padşahı Tahiri qızlarından biri ilə evləndirmək istəyir. Buna görə də Tahirin əsilzadə, yəni padşah soyundan olduğuna əmin olmaq üçün onu müxtəlif sınaqlardan keçirir. Tahir şahın qızı Sultan Bibicaya Zöhrə haqqında danışır. Onu da götürüb vətəninə qaydır. Sevgililər yenə görüşürlər. Qara Batır hadisəni padşaha çatdırır, qəzəblənmiş hökmdar Tahirin üstünə “üç yüz cəllad” göndərir və Tahir öldürülür. Zöhrə Tahiri dəfn etdirir və üstündə türbə tikdirir. Zöhrə qəbiri ziyarətə gələndə qəbir yarılır, Zöhrə ora girib yox olur.

Urumçi nəşri. Uyğur dastanlarının tədqiqatçılarından Abdulhakim Mehmetin məlumatına görə, 1981-93-cü illərdə Urumçidə Sincan Xalq Nəşriyyatının çap etdiyi 4 cildlik “Uyğur xalq dastanları” toplusunun 1986-cı ildə nəşr olunmuş ikinci cildində, “Yusif-Züleyxa”, “Qərib-Sənəm”, “Sənubər” kimi dastanlarla yanaşı, “Tahir və Zöhrə” də nəşr olunmuşdur (11, s.1546). Lakin çox təəssüf ki, bu nəşr haqqında ətraflı bilgiyə malik deyilik. Onu qeyd etmək istərdik ki, sonralar bu mətn “Uyğur xalq dastanları”nın birinci və ikinci cildlərindən götürülmüş dastanlarla bərabər (cəmi 10 dastan) Türkiyədə nəşr olunmuşdur (5, s. 235-278).

Alimcan İnyet nəşri. Dastanın daha bir uyğur variantını müasir türk dilində Alimcan İnyet İzmirdə 1995-ci ildə nəşr etdirmişdir. Dastanın əvvəlində verilən məlumata görə, toplayıcı bir mətni 1982-ci ildə Kulca şəhərində Tohti Şəmsəddinin dilindən qeydə alıb. Digər variantı isə əlyazması halında əldə edib. Nəşir yazır ki, əlyazma təxminən XIX əsrin sonları-XX əsrin əvvəllərinə aiddir (4, s.143). Burada deyilir ki, Tanrıqut ətrafında Akhan və Karahan adlı iki padşah varmış. Onların övladları olmurmuş. Allah onların nəzir-niyazlarını qəbul etdi və həyat yoldaşları hamilə qaldılar. Bir gün Akhan və Karahan ayrılıqda ova çıxırlar. Hər ikisinin qabağına bir maral çıxır, amma bu dişi maralı “gəbə olduğu üçün” vurmurlar. Yolda padşahlar qarşılaşırlar və bir maralla qarşı-qarşıya gəlib, hamilə həyat yoldaşlarını xatırlayaraq onu vurmadıqlarını bir-birlərinə nəql edirlər. Akhan və Karahan burada əl sıxışib söz verirlər ki, əgər birinin qızı, digərinin oğlu olsa, mütləq gələcəkdə onları evləndirəcəklər. Bir müddət keçir, xəbər yayılır ki, Akhan padşahın oğlu, Karahan padşahın qızı olub.

Akhan padşah sevincindən atını bərk çapır və bu səbəbdən atdan yıxılıb ölür. Oğlu yox, qızı doğulduğu üçün elə də sevinməyən Karahan Akhanın atdan yıxılıb öldüyünü görür, onun nəşini saraya gətirir və böyük bir ehtişamla dəfn etdirir. Karahan sonra Akhanın yeni doğulmuş körpəsini öz sarayına gətizdirir, ona Tahir, qızına isə Zöhrə adını verir. Uşaqlar bir yerdə böyüyürlər. Tahir və Zöhrə böyüdükdən sonra bir-birlərini sevməyə başlayırlar. Bu xəbər padşaha çatanda o, gəncləri ayırmağa çalışır. Bu zaman qonşu hökmdar Karahanın üstünə qoşun çəkir. Padşah çar çəkdirir ki, kim bu düşməni yenərsə, qızı Zöhrəni ona əvəz verəcək. Kara Batır hiylə ilə düşməni qorxudub ölkədən qovur və Zöhrə ilə toya hazırlaşır. Bir gün o, Zöhrə ilə Tahiri bir yerdə görür və padşaha şikayət edir. Qəzəblənmiş hökmdar Tahiri sandığa saldırıb “Rum nəhrinə” buraxır. Uzaq bir yerdə Tahiri Rum padşahının qızları xilas edirlər. Tahir sağ olması barədə Zöhrəyə xəbər göndərir. Rum padşahı Tahiri sınaqdan keçirib qızı Məlikə Sultanı ona əvəz verir. Toy gecəsi Tahir qılıncını siyirib Məlikə Sultanla özünün arasına qoyur. Tahir Rumda ikən geri qayıdan tacirlər ona Zöhrədən məktub çatdırırlar. Şah Tahirin öz dogma yurd-yuvası üçün darıxdığını eşidib üç yüz atlı və Məlikə Sultanla vətəninə yola salır. Tahir və Zöhrə görüşürlər. Qəzəblənən Karahan bu dəfə Tahiri edam etdirir. Zöhrə 40 gün Tahirə matəm saxlayır. 41-ci gün Tahirin məzarı yarılır, Zöhrə özünü məzarın içinə atıb həlak olur. Kara Batır Zöhrənin ölümünü eşidəndə özünə qəsd edir. Şahın əmri ilə onu Tahir ilə Zöhrənin arasında dəfn edirlər.

Bunlarla yanaşı, sözügedən mətn nəşr olunmasına və Türkiyədə yayılmasına baxmayaraq müəyyən suallar və şübhələr də doğurur. Birincisi, naşir mətni necə və haradan əldə etməsi, orijinalı haqqında dəqiq və ətraflı heç nə demir. İkincisi, onun çap etdiyi mətnin də özünün topladığı, yoxsa əlyazma mətni olduğu da aydın olmur. Digər tərəfdən bu variant Q.Raquettenin mətnini böyük ölçüdə təkrarlayır. Burada Alimcan İnayətin, əgər həqiqətən əlində olan əlyazmadan istifadə edibsə, haqqında danışdığı əlyazma ilə Q.Raquettenin çap etdirdiyi mətnin vaxtilə Şərqi Türküstanda yazılmış hansısa əlyazmanın müxtəlif nüsxələri olduğunu düşünə bilərik.

Uyğur versiyasının müqayisəli təhlili. Uyğur mətni, çox maraqlıdır ki, həm onların sıx əlaqədə olduğu Orta Asiya variantları, həm də Şərqi Türküstandan çox uzaqda yaşayan Tobol tatarlarının dilindən toplanmış variant ilə böyük bənzərlik göstərir. Xüsusən, böyük ölçüdə Vasili Radlovun 1868-1869-cu illərdə Sibirdən, Tobol tatarlarından topladığı “Tahir və Zöhrə”nin (12) bir variantı təsiri bağışlayır. Tobol tatarlarından yazılmış variantda hamılə dovşanı burada maral əvəz edir. Süjet xətti (xanlardan və ya padşahlardan birinin atdan yıxılıb ölməsi, atasının Zöhrəni Qara Batırla evləndirmək istəməsi, Tahirin edamı, Zöhrənin ölümü, Qara batırın da özünə qəsd etməsi və qəhrəmanların arasında basdırılması və s.), demək olar ki, tam eynidir. Bu variantlarda süjetin sonluğu “Əsli və Kərəm” dastanının sonluğu kimidir. Qəhrəmanların məzarı üstündə gül, Kara Batırın məzarı üstündə tilkan kolu bitir.

V.M.Jirmunski, T.Zarifovun, N.Aşırov kimi alimlərin qənaətinə, məşhur türkmən şairi Molla Nəpəsin toplayaraq yeni nəfəs verdiyi “Zöhrə-Tahir” dastanının süjet xətti “Kozi Körpeş və Bayan Sulu” adlı tatar dastandan alınmışdır, hətta onun bir variantıdır (7, s. 209; 1, s.7). Eyni fikrə M.Avezov da şərik çıxmamışdır (2, s.99). Mövzuya Xalıq Koroğlu da özünün türkmən və özbək ədəbiyyatına həsr etdiyi əsərlərində toxunmuş, lakin dastan barədə sadəcə məlumat verməklə kifayətlənmişdir (8, s. 3-280; 9, s. 4-288].

Məlumat üçün bildirək ki, türk dastançılığının ən maraqlı nümunələrindən biri hesab edilən “Kozı Körpeş və Bayan Sulu” dastanının tatar, Altay, başqırd, qazax variantları mövcuddur. Onun ən əski versiyası Altay variantı qəbul edilir. V.V.Radlov əsəri XII-XIII əsrlərə aid edir.

“Kozı Körpeş və Bayan Sulu” dastanının süjetinin Molla Nəpəsin yazıya aldığı “Zöhrə-Tahir”in əsasında dayanması fikri bizə də inandırıcı görünür. Belə ki, “Zöhrə-Tahir” dastanının ən başında hadisələrin “Tatar bölgəsi”ndə baş verdiyinə işarə edilməkdədir (1, s. 7). “Zöhrə-Tahir” dastanının Anadolu və qumuq variantlarının həm bənzər və həm fərqli epizodlara sahib olduğunu söyləyən və dastanı Stif Tompsonun “Xalq ədəbiyyatı motivləri göstəricisi” (“Motif-Index of Folk Literature”) adlı əsərində yer alan motivlər üzrə təhlil edən Ahmet Gökçegözoğlu da Zöhrənin atasının türkmən variantında “Tatar bölgəsinin padşahi” Babaxanın qızı olduğuna xüsusi diqqət cəkməmişdir (3, s. 427-449).

“Kozı Körpeş və Bayan Sulu” üçün xarakterik olan sonsuzluq, hamilə maral (və ya qurd), beşik kərtmə, adqoyma, qəhrəmanın at, silah və geyiminin əldə edilməsi, yaxşı və pis heyvanlar, formul saylar, cilddəyişmə, müxtəlif mükafatlar və cəzalar, köməkçi insanlar, hiylə, müxtəlif heyvanlarla sözləşmək, sehrbaz, yuxu, ölüb-dirilmə və s. kimi obraz və motivlər Molla Nəpəsin anladığı “Zöhrə-Tahir”yə də xasdır. Məsələn, “Zöhrə-Tahir” dastanının türkmən variantının əvvəli “Kozı Körpeş və Bayan Sulu” dastanının qazax variantının başlanğıcını xatırladır. Hər iki dastanda birisi padşah, birisi vəzir olan, övlad üzünə həsrət qalan iki yaşlanmış atadan, onlar arasındakı bağlanan əhdi-peymandan söz açılır. Bu əhdi-peymanagörə, onların hamilə xanımlarından biri oğlan, digəri qız doğarsa, onların bir-biri ilə evləndirilməsi nəzərdə tutulur. Vaxt keçir, hər iki qadın yükünü yerə qoyur. Birinin oğlu, digərinin qızı olur. Bənzərlik bununla da bitmir. Türkmən “Zöhrə-Tahir” dastanında da iki gəncin təkrar dirilməsindən və bundan sonra uzun sürən xoşbəxt həyatlarından söz açılır. İki gənci dirildən isə İsa və ya Xızır peyğəmbər olur.

“Zöhrə-Tahir” dastanının Molla Nəpəs variantının sonunda da “Kozı Körpeş və Bayan Sulu” dastanının sonunda baş verən hadisə təkrarlanır. Tahir ilə Zöhrəni bir-birindən ayıran Karabay bahadır iki sevgilinin arasında basdırılır. Sevgililərin məzarlarından çiçəklər tumurcuq atdığına Karabayın məzarından tikan yetişir və çiçəklərin birləşməsinə mane olur.

Maraqlıdır ki, Məmmədhüseyn Təhmasib də “Tahir və Zöhrə” dastanının mənşəyini yazılı ədəbiyyatla bağlı hesab edirdi (15, s.354). O, dastanın Azər-

baycan versiyasını özbək, türkmən, tatar və digər variantlar ilə müqayisə edərək özbək variantının əsasında XVI əsrdə yaşamış Səyyadi adlı bir şair tərəfindən yazılmış məsnəvi durduğu qənaəti ilə razılaşırdı (15, s.355). Alimə görə, Azərbaycan variantlarında dastanın əsasında duran astral mövzu və elementlər zəif və sönük olsa da, Orta Asiya, tatar variantlarında bu, eləcə də kosmoloji-mifik elementlər zəngindir (15, s. 356). Əgər Məmməd Hüseyin Təhmasibin gəldiyi nəticə doğrudursa, “Tahir və Zöhrə” dastanının ilk öncə tatarlar içərisində ortaya çıxdığını və müəyyən mənada öz qaynağını “Kozı Körpeş və Bayan Sulu” dastanından aldığını da ehtimal etmək olar. Lakin irəli sürülən fikirlər hələ tam hesab edilə bilməz. Çünki “Kozı Körpeş və Bayan Sulu” dastanının süjeti (10) digər dastanlar, məsələn, “Əsli və Kərəm” dastanının süjeti ilə də müəyyən dərəcədə bənzərdir. Konkret halda bu iki dastan arasında aşağıdakı bənzərlikləri göstərmək də olar:

1. Hər iki dastanda qəhrəmanların valideynləri övladsızdırlar. Uşaqların doğulması möcüzəvi yolla baş verir (xalqın dua-alqısından, sehrli almadan və s.)
2. Hər iki dastanda qəhrəmanlar əsilzadədirlər (padşah, sultan, xan, bəy və ya vəzirin övladlarıdır);
3. Mənfi – düşmən qütbündəki obrazların adlarında “Qara” komponenti iştirak edir: Qara keşiş, Qara Batır, Qara qul, Qara xan və b. Bu obrazlar semantik funksiyası baxımından da bir-birlərinə bənzəyirlər;
4. Hər iki dastanda qəhrəmanlardan birinin valideyni – atası bu evliliyə qarşı çıxır;
5. Ayrı düşdükdə aşiq (Tahir, Kərəm) öz sevgilisinin ardınca gedir;
6. Qəhrəmanlar (Tahir, Kərəm) qürbət ölkələrdə dolaşırlar;
7. Hər iki dastanda qəhrəmanları başqaları ilə evləndirmək istəyirlər (“Əsli və Kərəm”-in Azərbaycan versiyasında Tiflis xalqı, başqa bir yerdə isə Qeysəriyə paşası Kərəmə burada qalıb, yerli qızla evlənmə təklif edirlər, eləcə də Qara Keşiş son məqamda qızını başqasına nişanlayır ki, Kərəmlə evlənə bilməsin);
8. Hər iki dastanda karvanla xəbər göndərmə və ya xəbərləşmə motivi yer alır;
9. Hər iki dastan nakam sonluqla yekunlaşır və qəhrəmanların ölümü ilə bitir (əksər variantlarda Tahir Zöhrəyə qovuşmur, eynilə Əsli və Kərəm də bir-birinə qovuşurlar).

Bunlar onu göstərir ki, hər iki dastan türk dünyasında yayılmış daha əski bir əfsanədən qaynaqlana, sonralar bir-birilərinə təsir göstərmədən müstəqil şəkilə inkişaf edə bilərdi. “Kozı Körpeş və Bayan Sulu” dastanı digər iki dastanla müqayisədə, daha konservativ mədəni mühitdə yarandığından, arxaik elementlərini nisbətən daha çox mühafizə etmişdir. Yəni, bu dastanlar orta q bir süjetdən intişar tapa və arealın, mühitin təsirindən fərqli detallara sahib ola bilərdilər.

Nəticə. “Tahir və Zöhrə”-nin Şərqi Türküstandan toplanmış variantları bu dastanının ilk toplanan və nəşr olunan mətnlərindən biridir. “Tahir və Zöhrə”-nin uyğurlar arasında yayılması onun Balkanlardan Doğu Türküstanına və Çinədək

bütün türk xalqları arasında sevilən bir rəvayət olduğunu və dastanın kitablaşmasının bu populyarlaşmada rolunun ola biləcəyini göstərir.

Eyni zamanda, “Tahir və Zöhrə” dastanının yayılma arealının genişliyi bir tərəfdən onun poetik mükəmməlliyi, maraqlı süjet xəttinə sahib olması ilə əlaqədirdirsə də, digər tərəfdən dastanın özəyinin rəvayət halında türklərin vahid etnos şəklində mövcud olduğu və ayrı-ayrı xalqlara parçalanmadığı tarixi dövrdə formalaşa biləcəyinə də bağlı ola bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Aşırow, A. Mollanepes, Zühre-Tahir. Asgabat: Türkmen Devlet Neşir Yayınları Gulluğu, 2010.
2. Awezov, M. Eskilligin Gölgesinde. Aktaranlar Zeyneş İsmail, Ahmet Güngör. Ankara: Bilig. Sayı: 5, Bahar 1997.
3. Gökçegözoğlu, A. Zühre - Tahir Hikâyesinin Türkmen ve Kumuk Varyantları // A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED], № 54. Erzurum, 2015, s. 427-449.
4. İneyet, A. Uygur Halk Destanları I, Ankara: AKM Yayın, 2004.
5. İneyet A. Uygur Halk Destan/Hikâyeleri Üzerinde İncelemeler. Ankara: Gece Kitaplığı, 2014.
6. Jarring, G. Wörterverzeichnis zu G. Raquettes Ausgabe von Taji bila Zohra (Lund, 1930). Acta Universitatis Lundensis. Sectio I: Theological, juridica, humaniora, 4. Lund, 1967.
7. Жирмунский, В., Зарифов, Х. Узбекский народный героический эпос. Москва: Наука, 1947.
8. Короглы, Х. Туркменская литература. Москва: Высшая школа, 1972.
9. Короглы, Х. Узбекская литература. Москва: Высшая школа, 1976.
10. Козы Корпеш и Баян-слу: Казахская народная лиро-эпическая поэма. Прозаическое переложение Сатимжана Санбаева. Алма-Ата: Жалын, 1984.
11. Mehmet A. Uygur halk destanlari üzerine çin’de yapılan çalışmalar ve eleştirel değerlendirilmesi //Turkish Studies. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/3 Spring 2009, p. 1541-1564
12. Радлов, В. Образцы народной литературы тюркских племен, живущих в Южной Сибири и Дзунгарской степи, ч. IV. Наречие барабинцев, тарских, тобольских и тюменских татар. СПб., 1872.
13. Raquette, G., Taji bilä Zohra: Eine ostturkische Variante der Sage von Tahir und Zohra. Lund Universitets Arsskrift, Lund, 1930.
14. Reichl, K. Oral Epics along the Silk Road: The Turkic Traditions of Xinjiang // Hawaii: CHINOPERL Journal of Chinese Oral and Performing

Literature, 38 (1) t., - 2019, - p.45-63.

15. Təhmasib M.H. Seçilmiş əsərləri, 2-ci cild. Bakı: “Kitab aləmi” NPM, 2011.

16. Uyğur xəlqi əğiz icadiyiti. Almuta: Nauka, 1983.

Redaksiyaya daxilolma tarixi: İlkin variant: 20.10.2024

Son variant: 04.11.2024